

УСНА ІСТОРІЯ ЯК МЕТОД ФІКСАЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ: ДОСВІДИ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У суспільствах, що оговтуються від тривалого періоду політичного насильства чи минулих репресивних режимів, усна історія слугує основним інструментом для виявлення минулих несправедливостей і перегляду тих частин історії, які тривалий час були приховані та позбавлені репрезентації. Не стала винятком у цьому процесі й Україна. Повномасштабна російсько-українська війна спричинила появу нових підходів до потрактування багатьох тем українського минулого. Сьогодні найстрашніші злочини тоталітарного режиму в Україні набувають нового прочитання, а провідну роль у переформулювання суспільної пам'яті та формуванні нових публічних наративів про пережитий досвід цілком виправдано виконує усна історія. Саме свідчення очевидців дають можливість належним чином обґрунтувати та покарати відповідальних за найтрагічніші сторінки минулого, які зазвичай не залишають жодних документів на підтвердження своїх злочинних дій.

Одним із промовистих прикладів необхідності накопичувати масив першоджерел «тут і тепер», задля уникнення замовчування чи поширення штучно вибудованого наративу про події сьогодення в подальшому, є досвід усної історії Голодомору. Підтвердження цьому знаходимо в книзі Т. Боряк «Усна історія у джерельній базі студій Голодомору: історія формування та інформаційний потенціал корпусу свідчень» [1], у якій здійснено професійний аналіз місця усно-історичних джерел у процесі трансляції штучно створеної пам'яті про голодні роки в Україні та подальшого відновлення історичної справедливості. Головну увагу дослідниця зосереджує на стані джерельної бази про Голодомор, яка через наполегливий контроль та дії радянської влади щодо знищення пам'яті про травматичне минуле довгий час мала суттєві прогалини. Авторка розкриває поняття архівоциду, специфіку фіксації теми голоду іноземними дипломатами, журналістами, фахівцями тощо, а також представниками різних верств населення в Україні: селянами, містянами, учителями, партійними діячами та ін. Завдяки ретельному вивченню корпусу свідчень у книзі розкрито причини довготривалої інформаційної війни більшовицької влади як проти факту скоєння злочину загалом, так і проти існування поняття «Голодомор» зокрема. Не менш цінними для усвідомлення історичного контексту є згадки про намагання свідків голоду попри все донести правду про пережиту трагедію.

Завдяки фіксації усноісторичних свідчень «по гарячих слідах» існує можливість уникнути поширення «міфологізованої правди», зокрема тієї, якою довгий час була сконструйована «правда» про Жовтневий переворот 1917 р.,

Голодомор 1932–1933 рр. [2], міфи про перемогу виключно Радянського Союзу в Другій світовій війні [3], аварію на Чорнобильській АЕС тощо. «Живі» оповіді очевидців мають усі підстави бути частиною надійного корпусу джерел, які не тільки згодом увійдуть до архіву новітньої історії України, але й вже зараз є ефективним інструментом адвокації на різних світових майданчиках, у тому числі й на етапі доведення злочинних дій російських окупантів в Україні.

Із початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну я долучилася до організації та проведення усноісторичного проєкту «Гуманітарні аспекти російсько-української війни: історико-культурні візії та сучасні стратегії виживання», у межах якого з травня 2022 р. здійснюється фіксація та збереження свідчень очевидців/учасників подій російсько-української війни (докладніше про початок роботи проєкту див. [4]). За два роки в межах згадуваного проєкту спільно з командою науковців було обстежено 25 населених пунктів Чернігівської обл. та 3 мікрорайони Чернігова, що найбільше постраждали внаслідок масованих обстрілів росіян навесні 2022 р. Загалом за цей час вдалося записати свідчення 218 респондентів, зафіксувати 212 годин цифрової інформації, а також накопичити в архіві проєкту 1560 світлин, 3 рукописні щоденники та 1 відеощоденник періоду окупації. 24 інтерв'ю увійшли до науково-популярного видання «Чернігів у війні – 2022: голоси очевидців», опублікованого нашою командою у 2024 р. [5].

Наразі відбувається розширення географії дослідження. Так, на території деокупованої Київщині впродовж кінця 2024 та початку 2025 рр. вдалося обстежити 20 населених пунктів, опитати 113 респондентів, записати 133 години цифрової інформації, зробити та отримати на зберігання від наших співрозмовників 792 світлини, 41 відео, 2 копії рукописних щоденників та 1 документ з нотатками окупантів, які влаштували у квартирі одного з респондентів пункт спостереження.

Під час експедиційних досліджень нам з колегами часто доводиться записувати досвіди людей, які стали жертвами не тільки відвертих кримінальних злочинів, а й злочинних дій росіян проти людяності загалом. Серед них: свідки/жертви знущань та фізичних тортур у місцях колективних катівень («на ямі», у підвалах, погребях тощо); родичі загиблих; постраждалі внаслідок масованих обстрілів та п'яних розваг окупантів; цивільні, які пережили голодування в підвальних приміщеннях і спільне перебування впродовж кількох днів поруч із померлими від виснаження односельчанами тощо. Нижче наведу кілька уривків з інтерв'ю, записаних на деокупованих територіях:

«Вони стріляли па мені. <...> Я даже вам принесла кофточку, щоб ви побачили. <...> Ось, глядіть. Оце кров, оце ось асколок. (*Показує червону кофтинку у крові, з діркою від уламка, який поранив жінку*). Це вони мені в спину [вистрелили. – С. М.]. <...> В мене футболка була біла, так, і ця кофта. І вони мені попали в спину. <...> Вони стріляли по гаражу, розбили гараж. По мені стріляли.<...> ...чоловік побачив, що я вже зелена [бліда, вочевидь, від надмірної втрати крові. – С. М.]. І замотав мене утиралником [рушником. – С. М.]»

бабиним, таким лляним. Привіз у больницю. Господи, дай Боже тому врачу, що він не злякався і залишився. Скільки він людей спас!» [5, с. 78, 79]; «А тут у нас привезли із якогось села двох братів. Розстріляли їх і закопали. Дак одін брат остався жив. <...> Вони думали, що вбили, а в його... <...> Отак через лице пройшла пуля. І кароче, кров'ю ліцезалітоє, і вони його закопали. І він виліз, бідний. Из-под брата виліз» [5, с. 86]; «Городами дівчат ховалі. Ховалі куди попало. Молодих дівчат ховалі [щоб окупанти не згвалтували. – С. М.]. <...> Молоді дівчата старалися, молоді жінки... Пообмоталися [повдягали старі хустки на голову. – С. М.]... Сусідка в мене ось напротів тут живе, якби ти побачила, молода дівчина, наведено, тридцять п'ять років. Ну, діти ж є уже. Вона на себе наділа якийсь платок старий, зав'язалася, підв'язалася в куфайку, чоловікові такі сапоги [взула. – С. М.]. І вона нікуди й не ходила, вона тільки ходила до своєї свекрухи і всьо. І чопає [іде. – С. М.]. (*Сміється*). <...> Шоб не звертали увагу на молоду дівчину» (с. Вишневе Чернігівського р-ну Чернігівської обл.) [5, с. 86];

«Чоловік мій потім мертвий лежав двоє суток, бо незя ж було ні за-брать нікуди. Ну, люди всі сиділи в погребях, не було до кого звернутися, шоб хтось [допоміг. – С. М.]. А тоді через два дні там случайно зустріла хлопців, та тіло те на тачку, привезли отут у мене у мамин двір, де вона жила, а тут трошки воно у центрі, там когось спіймала, да як-небудь. (*Показує рукою*). А мама моя, вона просто погреба не витримала, бо їй дев'яносто [років. – С. М.], у їй там ішемическая хвороба серця, і стенокардія, і що хочеш. І вона, ми її з погреба витягли, вона тільки ранком витягли, ранком на третій день, як вона туди опустилася. <...> Вона була жива ще, там розказувала, як вона натерпілася, як вона водичечки хоче. І вночі померла. Ото отак і всьо. <...>» (с. Новий Білоус Чернігівського р-ну Чернігівської обл.) [5, с. 115];

«Туалет у мене тут був, так вони розбілі ж тим, розбілі, тією танкою, дулом, ото ж вибілі менестену ту. Туалет розбілі, і зробілі туалет – он (*указує рукою за погріб*) викопали, і зробілі, і белимзап'ялі. <...> я сиділа у сусідки цілий місяць. Там сусідка мене і корміла, всім. П'ять курей осталося, так я їй пшениці дала за теє, що вона мене содержала да корміла» (с. Полуботки Чернігівського р-ну Чернігівської обл.) [6, с. 44];

«Поки стріляли. Ми їсти готовили, дак человек десь 20–19. Десь отак. Потомушо племінники – все. Всьо розпалюєш. Дрова ж – тоже дефіцит. Дак варили ж великим чугуном, шоб всім борща хватило, супа якогось. <...> Шо я боялася найбільше – що не буде їжі дітям. У нас багато дітей, і я боялася, шо вдруг не хватить. Ми ж не знали, буде місяць, два, коли вони відійдуть. І вдруг закінчиться їжа, а в нас же магазини не працювали, я ж вам кажу, ми виживали на тих запасах, які в нас залишилися вдома. В нас часний же дом. Картопля була, консервація якась, в морозілках була ж їда. Коли ж світла не стало, ми попереварювали яке там було: сало, м'ясо, які кісточки. По отдельних кастрюльках попереварювали. І ми вже, те, шо варене, варили якийсь суп, і я боялася, еслі от закінчиться оце все, чим кормити дітей, як їм сказати, шо в нас немає їди, от як?! Ше ж возраст, у нас були всі малі: шість, п'ять, один і сім, один і шість, діти

дванадцять років. От як сказати, що нема що їсти? Як сказати?» (*мікрорайон Бобровиця м. Чернігова*)[7, с. 59];

«На улицю нас не випускали, щоб ми ходили. Ані кладбище замінірвали. Хлопчика в нас молодова, із Чернігова, дев'яностопятова года застреліли. Он три тижні пролежав в машині, в машині пролежав три тижні. А он [окупант. – С. М.] мене: «Так надо ж предать земле тело». <...> А я говорю «С кем, хто мене поможет, ви ж кладбище замінірвали». А у мене получається дом, огорода і кладбище, ну, вообще екзотика. І я говорю: «Как мы его захороним? Ви ж кладбище замінірвали». <...> І потім уже, напевно, перед самим отъездом, ані уже щ, етат Роман [окупант. – С. М.] мене разрешил: «А от ти покойника не боишься?». Я говорю: «Нет, ты знаешь, – говорю, – я боюсь живых». <...> «Так если не боишься, так я тебе разрешаю». <...> ...я за машину, туда, открываю машину, а там хлопец молодой, симпатичный, усікі чорніє. Футболка натянута на голову, я беру так футболку опускаю, а пуля прям пад самай грудью, тут (*показує*), прям в сердце. Даже ні крові не була застигнутою, нічого. От вроде би зашла, і вот вроде би так і надо. <...> «Я, – говорю, – заберу паспорт, на всякій случай, – говорю, – вдруг хтота будет искать, мало ли, куда он ехал». <...> Ета однаво каво ані у нас растреляли, ета... Да, хлопцев допитували, такава, моєво возраста, сільських хлопцев допитували і по рюбрам автоматами білі, там і на танках на етіх, на БТРах возили отуда в штаб же щ. <...> У нас там хлопец с Грабавкі, отам же щ живіот вот, – і по рюбрам давали, і на коліні ставили. Тоже щ допитували...» (с. Слобода Чернігівського р-ну Чернігівської обл.)[8, с. 45];

«Вони на нас навели автомат, начали хто по-своєму говорить, хто на російській: «Виходім! Виходім!». Я з дитиною вийшла, вони наставили автомат, я кажу: «Не стріляйте тільки в сина». Вони сказали: «Спускайтесь» [у підвал. – С. М.]. А батька залишили. <...> Помирали люди в нас, багато померло людей похилого віку. Більше десяти людей, це точно. Можливо, місцеві скажуть по прізвищам, так буде більше. Знаю, що більше десяти померло, так люди спочатку похилого віку, бо була темрява і постійно сидячий спосіб, багато людей. Якийсь такий хаос, все це там стріляють, ми чуєм, все це падає, і люди починали десь день на п'ятий-сьомий втрачати розум. Ну, як втрачати розум, в якому сенсі, – людина похилого віку, наприклад, могла говорити там серед ночі. <...> І десь потім дня через три людина ця помирала. В середньому я так говорю. Сидить бабуся, ми думаєм, спить, бачим, що вже не шевелиться, а виявляється, вона вже як пів дня як померла. І дітки тут поруч. Мене, наприклад, дитина питала. Ми ж знали, як бабушку Полю звать. «Мам, куди бабушка Поля пішла?». Кажу: «Додому пішла». Більше десяти так винесли...» (с. Ягідне Чернігівського р-ну Чернігівської обл.)[9, с. 39, 43–44];

«І Пашу [сина респондентки. – С. М.] забрали [окупанти. – С. М.]. Кажу: «Спросимо, де вони». Ми ж подошли, а там же ж вартовий стояв, і нас же ж туди не пущав, а метрів за сто, каже, що стойте. І цей же одін, що Пашку, Юру забирав. Я кажу: «Де наші хлопці, скажіть, де ви їх діли?». А він каже: «Может быть, їх уже вывезли в Расію». <...> Я ж розпитувала в Ягоднаму в ягод-

нянців, када хлопців, сина мого і Юру (*плаче*), завели туди в підвал, в школу, де люди всі сиділи, так каже: «Вони так позаходили, – каже, – з завязаними очима позаходили». Да ми кажемо: «Хлопці, присажуйтеся!». А вони кажуть: «Да ні, ми постоїмо». «І тут, – каже, – їх через минут п'ять вивели». Каже: «Чуємо, що постріли» – їх расстріляли (*ридає*)» (с. Золотинка Чернігівського р-ну Чернігівської обл.) [10, с. 37, 39];

«Я просто боялась за дітей. Боялася. Може, це і гріх, я боялася, щоб мене не першу [вбили.–О. В.], бо батько з ким залишиться (плаче). Він тут чужа людина. Розумієте, ми їх забрали. Я просто переживала: «А що потім буде? Батько буде...». Їсти варимо. Дев'яносто один рік чоловіку. Він ходить в туалет. Він там щось би собі протоплював би грубку, піч, всьо... А їсти? То я йому принесла: то мівіни, то кансерви, які були з дому. Всьо. І води наносили. <...> Я попереджала, що якщо я не прийду, то у вас буде запас єдихоть трохи (плаче). Чоловек з спиною, мабуть, через нерви, він майже лежав» (с. Полісся Чернігівського р-ну Чернігівської обл.) [11, с. 45];

«Одна колона налічувала 508 одиниць. Я точно знаю, бо моя знайома якраз живе, і люди тоді не боялися, і рахували навіть одиниці. Там була різна техніка, різнопланова, і навіть йшли крематорії, які були для того, щоб не тільки своїх спалювати, а і наших людей, які там на дорозі траплялися. <...> ...у нас залишилась ще дівчинка сусідів, 17 років, у підвалі. <...> ...дзвонить її мама і просить: «О., швиденько іди від тьоті N., ми вже стоїм на городі, тікаєм, бо у Бородянці кадірівці ходять по будинках, кидають гранати у підвали, ріжуть людей і гвалтують». І коли вона це сказала, у мене мурашки по шкірі. <...> Я цю дівчинку не могла просто витягти з підвала, вона дуже злякалась від слів мами і сказала, що нікуди не піде, вона залишиться зі мною. Але все-таки я її змогла убідити в тому, що треба йти, тому що мама ж чекає. <...> ...я чогось пам'ятаю її очі, як вона оглядалась на мене і бігла до них. І їх чуть не розстріляли по дорозі, от. Їм стріляли під ноги, вони бігли...» (с.мт Бородянка Бучанського р-ну Київської обл.) [12, с. 50–51].

Зрозуміло, що дослідники в експедиціях не працюють за міжнародними юридичними протоколами, які дозволяють використовувати наведені вище свідчення очевидців для доведення складу злочину. Однак, зафіксовані усно-історичні матеріали цілком можуть бути використані як додаткове джерело інформації про злочинну діяльність російських окупантів, дотичне до напрацювань правозахисників. До прикладу: за результатами моніторингових виїздів Освітнього дому прав людини в Чернігові з документування воєнних злочинів було складено низку звітів [13], що містять інформацію про перебіг окупації та бойових дій у 22-х населених пунктах Чернігівської обл., а також опис інцидентів, які мають ознаки воєнних злочинів. Одночасне залучення усно-історичних та юридичних свідчень є дуже важливим етапом як під час проведення порівняльного аналізу дослідниками російської окупації, так і для підтвердження чи спростування тих чи інших фактів фахівцями у правовому полі.

Сьогодні існує думка, що російсько-українська війна має всі підстави стати однією з найбільш задокументованих воєн у світі, адже з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну почався процес масової фіксації усної історичних свідчень, який триває й досі. Попри неабияку цінність зібраних різними інституціями впродовж трьох років матеріалів потрібно зважати на низку факторів, що впливають на їхню якість та інформативність як першоджерел (умови інтерв'ювання, дотримання етичних протоколів, надмірна суб'єктивність респондентів, рівень залученості записувача як співтворця наративу тощо). До того ж слід пам'ятати про неспішність та виваженість при аналізі накопиченого джерельного масиву.

В одному зі своїх нещодавніх інтерв'ю професор кафедри української історії у Гарвардському університеті С. Плохій порівняв роботу істориків зі спортивним коментарем: «Мудрість істориків полягає частково в тому, що вони коментують футбольний матч, який вже закінчився попередньої неділі, а вони це роблять в понеділок. <...>Зовсім інший коментар відбувається, коли коментатор робить це під час гри – це майже різні жанри» [14]. Наразі українські історики перебувають у ситуації, коли доводиться «говорити про події неділі якраз в неділю», що, на думку С. Плохія є серйозним викликом.

Підсумовуючи, дозволю собі продовжити цей метафоричний ланцюжок і порівняти формування первинного масиву усної історичних джерел про сучасну війну «по гарячих слідах» із записом футбольного матчу на камеру без участі коментатора. На цьому етапі важливо максимально точно зафіксувати процес гри: у випадку усної історичного інтерв'ю – розповідь респондента, зібравши (по можливості) дотичні до оповіді світлини, відео, документи, предмети музейного значення тощо. Тільки тоді цей матеріал зможе слугувати повноцінною джерельною базою для майбутніх міждисциплінарних студій.

1. Боряк Т. Усна історія у джерельній базі студій Голодомору: історія формування та інформаційний потенціал корпусу свідчень. Київ, 2024. 632 с.
2. Boriak T. Soviet Information Warfare on the Holodomor vs Historical Sources: Actor of the Memory Battle. "Etnografia Polska". vol. 67. no. 1–2. 2023. pp. 25–47.
3. Wanner C. Burden of Dreams: History and Identity in Post-Soviet Ukraine. Pennsylvannia, 1998. 288 s.
4. Гуманітарні аспекти російсько-української війни. Світлана Маховська про експедиції деокупованою Чернігівщиною. Розмови з тими, хто питає про війну: /збірник/ під редакцією Наталі Отріщенко. Львів: Центр міської історії, 2024. С. 27–36. Режим доступу: https://www.lvivcenter.org/wp-content/uploads/2024/07/War_Conversations.pdf
5. Чернігів у війні – 2022: голоси очевидців/ кер. Олександр Шевчук, наук. ред. Світлана Маховська; ред. група: Ольга Березовська, Олена Боряк, Олександр Васянович, Ольга Воробей, Катерина Литвин, Анастасія Панкова. Чернігів: «Десна Поліграф», 2024. 280 с. <https://doi.org/10.52323/2024-1u>
6. Панкова А., Боряк О. «...це війна, це вбивства цивільних, мирних...»: мешканці передмістя Чернігова про особливості воєнного повсякдення під час росій-

- ського наступу та життя в окупації (24 лютого – 2 квітня 2022 р.). Український історичний журнал. 2022. Число 6. С. 30–47. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.06.030>.
7. Березовська О. «...якщо закінчиться їжа, от як пояснити дітям, що немає?!»: мешканка Чернігова N про умови життя в місті під час російського наступу (24 лютого – 2 квітня 2022 р.) (запис і публікація О. Березовської). Український історичний журнал. 2022. Число 5. С. 56–67. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.056>
 8. Литвин К. «Хателась проста волі – і всьо...»: окупація с. Слободи на Чернігівщині очима очевидця (травень 2022 р.). Український історичний журнал. 2023. Число 1. С. 36–50. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.036>.
 9. Литвин К. «Не стріляйте тільки в сина»: окупація с. Ягідне на Чернігівщині – свідчення з підвалу (3–30 березня 2022 р.) (інтерв'ю записала та підготувала до друку К. Литвин). Український історичний журнал. 2023. Число 5. С. 35–49. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.05.035>.
 10. Панкова А. «Невже ви не батьки?! Невже ви не сини?! Чи в вас дітей нема?!»: повсякдення і трагізм окупації с. Золотинка на Чернігівщині (інтерв'ю записала та підготувала до друку А. Панкова). Український історичний журнал. 2023. Число 6. С. 29–42. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.029>.
 11. Васянович О. «Я боялася, що якщо першу мене вб'ють, то хто буде батьку їсти варити»: розповідь мешканки с. Полісся на Чернігівщині про життя в окупації (інтерв'ю записав та підготував до друку О. Васянович). Український історичний журнал. 2024. Число 2. С. 39–55. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.02.039>.
 12. Маховська С. «...кадирівці ходять по будинках, кидають гранати у підвали, ріжуть людей і твуть»: (не)відома історія окупації смт Борожанка навесні 2022 р. (інтерв'ю записала та підготувала до друку С. Маховська). Український історичний журнал. 2024. Число 3. С. 43–58. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.03.043>.
 13. Звіт за результатами моніторингових виїздів з документування воєнних злочинів у Чернігівській області / Я. Кириєнко, М. Раєвська, В. Гламазда, Н. Васьківська, О. Боднар. Чернігів: Десна Поліграф, 2023. 86 с.
 14. Карп'як В. Сергій Плохій порівняв роботу історика зі спортивним коментарем та пояснив, чому варто писати книжки саме зараз. Суспільне культура. 27.05.20224. Режим доступу: <https://suspilne.media/culture/755017-sergij-plohiy-porivnav-robotu-istorika-z-sportivnim-komentarem-ta-poasniv-comu-var-to-pisati-knizki-same-zaraz/> (дата звернення: 19.03.2025).

Svitlana MAKHOVSKA. Oral history as a method of recording war crimes: experiences of the Russian occupation

Today, there is an opinion that the Russian-Ukrainian war has every reason to become one of the most documented wars in the world. After all, with the beginning of Russia's full-scale invasion of Ukraine, the process of massive recording of oral history eyewitness testimonies of the tragic events of the spring of 2022 began, which continues to this day at the level of

various initiatives. As the experience of the past three years has shown, the research tools developed by colleagues in their work on the topics of World War II, the Holodomor, etc. were mostly concerned with the study of historical events that were completed in time. The source base, which was formed over decades, essentially consists of interviews recorded many years after the event itself. Recording memories in real time has never been done before. Currently, research in the “here and now” mode allows for the recording of oral history testimonies not only to form a corpus of sources that will later be included in the archive of Ukraine’s modern history, but also to use them for advocacy purposes. The purpose of this study is to characterize the peculiarities of using the oral history method as an auxiliary tool for forming a source base on the war crimes of the Russian occupiers in Ukraine. The main research methods are interviews based on specially designed questionnaires and the method of comparative analysis. The scientific novelty is the introduction of information about a significant array of sources on the oral history of modern warfare, including eyewitness accounts of Russian criminal actions against civilians in the territory of the de-occupied Chernihiv and Kyiv regions. Numerous interviews were recorded during the oral history project “Humanitarian Aspects of the Russian-Ukrainian War: Historical and Cultural Visions and Modern Survival Strategies.” Conclusions. The published materials are an important component of source and legal studies, which are of paramount importance for professional research and interpretation of various aspects of the Russian-Ukrainian war, including the recorded forms of Russian violence against civilians.

Keywords: oral history, primary array of oral history sources, Russian-Ukrainian war, occupation, war crimes, memory.

Світлана МАХОВСЬКА. Усна історія як метод фіксації воєнних злочинів: досвіди російської окупації

Анотація. Сьогодні існує думка, що російсько-українська війна має всі підстави стати однією з найбільш задокументованих воєн у світі, адже з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну почався процес масової фіксації усноісторичних свідчень очевидців подій весни 2022 р., який триває й досі на рівні різних ініціатив. Як показав досвід останніх трьох років, дослідницький інструментарій, напрацьований колегами в роботі з темами Другої світової війни, Голодомору тощо, здебільшого стосувався вивчення історичних подій, завершених у часі. Джерельна база, яка формувалася впродовж десятиліть, по суті складається з інтерв’ю, записаних через багато років після самої події. Фіксація спогадів у режимі реального часу раніше практично не відбувалася. Наразі проведення досліджень у режимі «тут і тепер» дозволяє здійснювати запис усноісторичних свідчень не лише з метою сформувати корпус джерел, які згодом увійдуть до архіву новітньої історії України, але й для адвокації. Метапропонованого дослідження – охарактеризувати особливості використання усної історії як допоміжного інструменту формування джерельної бази про воєнні злочини російських окупантів в Україні. Основні методи дослідження – інтерв’ювання за спеціально розробленими питальниками та метод порівняльного аналізу. Наукова новизна полягає у введенні до наукового обігу інформації про значний масив джерел з усної історії сучасної війни, зокрема спогадів очевидців про злочинні дії росіян щодо цивільного населення на території деокупованої Чернігівщини та Київщини, зафіксованих у межах усноісторичного проєкту

«Гуманітарні аспекти російсько-української війни: історико-культурні візії та сучасні стратегії виживання». Висновки. Матеріали, що публікуються, є важливою складовою історико-джерелознавчих та юридичних студій, які мають першочергове значення для фахового дослідження й інтерпретації різних аспектів російсько-української війни, у тому числі й щодо зафіксованих у воєнному «полі» спогадів про різні форми насильства росіян над українцями під час окупації.

Ключові слова: усна історія, первинний масив усноісторичних джерел, російсько-українська війна, окупація, воєнні злочини, пам'ять.